

PER WISSELGREN

SOCIOLOGIN SOM INTE BLEV AV

Gustaf Steffen och tidig svensk socialvetenskap

Den svenska sociologins historia uppvisar en problematisk diskontinuitet. Det brukar hävdas att sociologin i Sverige i allt väsentligt är en efterkrigsprodukt. I en av de böcker som behandlar ämnets historia inleder Torgny Segerstedt sitt bidrag med orden: »Det var 1947 som den första självständiga professuren i sociologi inrättades här i landet. Jag blev dess förste innehavare» (Segerstedt 1987:11). Efter Segerstedts professorsinstallation i Uppsala genomgick ämnet en snabb och omfattande expansion. En svensk sociologisk tradition etablerades, vilken av internationella bedömare har betecknats som positivistisk, kvantitativ och pragmatisk med tydliga kopplingar till den socialpolitiska lagstiftningen (Reiss Jr. 1968:16). De viktigaste influenserna utifrån kom från den amerikanska sociologin. Denna bild av den svenska sociologins historia är relativt oomtvistad.¹

Samtidigt är det allmänt känt att den förste ämnesföreträdaren i Sverige hette Gustaf Steffen, inte Torgny Segerstedt. Steffen var professor vid Göteborgs högskola under närmare tre decennier, från år 1903 till sin bortgång år 1929. Att Steffen trots detta brukar diskvalificeras när det gäller rollen som sociologisk pionjär i Sverige har motiverats av främst två skäl. Steffens professur var, för det för-

---

¹ Se bl.a. de olika bidragen i Fridjonsdottir (1987) samt Allardt, Lysgaard & Bøttger Sørensen (1988:35–40), Eyermaun & Jamison (1992:34–45) och Sörlin (1994:204).

sta, *delad* mellan de två ämnena nationalekonomi och sociologi. Han var således inte enbart, eller som det ibland hävdas, ens i första hand, sociolog. Det andra skälet är att han kom att sakna någon egentlig betydelse för den senare sociologin, eller som Katrin Fridjonsdottir uttrycker det i sin avslutande översikt i den redan nämnda boken *Om svensk sociologi*: »Gustaf Steffen bildade emellertid ingen sociologisk 'skola' omkring sig och hans påverkan på svensk sociologis vidare utveckling är outredd men troligen liten» (Fridjonsdottir 1987:254). Den sociologi som Steffen företrädde brukar nämligen till skillnad från den senare svenska sociologin betecknas som teoretisk, kvalitativ och historisk, för att inte säga »spekulativ», och kontinentalt influerad.²

Fram träder bilden av två från varandra – såväl i tiden som i teoretiskt avseende – tydligt åtskilda sociologier. Den första uppstod vid sekelskiftet och sträckte sig fram till 1929, eller mer egentligt fram till första världskriget, eftersom Steffens tidigare så imponerande vetenskapliga produktivitet mer eller mindre upphörde efter kriget. Den andra sociologin uppstod 1947 och har sedan fortlevt in i våra dagar. Den första sociologin kan därför i någon mening betecknas som »misslyckad» och den andra som »framgångsrik». Resultatet blir ett svårförklarligt vetenskapshistoriskt glapp, bestående av en till synes »o-sociologisk» mellankrigstid, vilket samtidigt motiverar att Gustaf Steffen och den sociologi som han företrädde placeras mellan två parenteser.³

---

² Avståndstagandet från den typ av sociologi som Steffen företrädde är tydligt i Socialvetenskapliga forskningskommitténs *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m.m.* Där understryks kraftigt att vad som behövs är en empirisk sociologi inriktad på fältundersökningar: »Vad det gäller att undvika är en spekulativ sociologi, som på grundval av ofullständigt undersökta fakta uppbygger vittgående och lösliga konstruktioner» (SOU 1946:74:81). Steffens namn lyser med sin frånvaro i utredningstexten, men att det är Steffen som åsyftas förefaller mer eller mindre uppenbart.

³ Boalt & Abrahamsson (1977) menar att den svenska sociologins historia kan delas upp i två epoker. Den senare epoken beskrivs i sedvanlig anda som neopositivistisk med kvantitativt inriktade mikroanalyser, medan den föregående epoken tvärtom karakteriseras med historiska makroanalyser inspirerade av kontinentalt tänkande. Till denna tidiga svenska sociologi, vilken enligt författarna sträckte sig fram till 1920-talet, räknas Pontus Fahlbeck och Gustaf

Jag skall i denna artikel argumentera för att dessa parenteser bör luckras upp – kanske inte raderas helt, men åtminstone ersättas med ett par tankestreck. Givetvis inser jag att Steffens sociologi på en rad avgörande punkter skiljer sig från dagens sociologi och att den viktigaste förgreningen bland de historiska rotträdarna utgörs av 1947 års professorsinstallation. Däremot tror jag inte att klyftan mellan de två sociologierna är så avgrundsdjup som den kan förefalla vid en första anblick.

Till stor del, vill jag hävda, handlar det om vilket perspektiv man väljer att anlägga. Med ett internalistiskt tillbakablickande perspektiv framstår Steffens sociologi som ett relativt ointressant sidospår i den svenska sociologins historia. Väljer man däremot, som jag har tänkt göra här, att mer betona den samtida vetenskapshistoriska kontexten blir bilden av Steffen och värderingen av hans sociologiska ambitioner en annan. Steffen framträder då snarare som en svensk motsvarighet till de klassiska sociologerna på kontinenten. I likhet med dem var han delaktig i den tidiga samhällsvetenskapens institutionalisering, professionalisering och specialisering, en process vilken med fördel låter sig förstås som ett svar på de sociala frågor vilka aktualiserades i samband med det moderna samhällets genombrott.

Mitt syfte kan därför sägas vara tvåfaldigt. I första hand vill jag presentera och försöka förstå Gustaf Steffen och hans sociologi ur ett vetenskapshistoriskt och i viss mån vetenskapssociologiskt perspektiv. Fokus är inställt på Steffens väg till sociologin och hans sociologiska tänkande fram till första världskriget.⁴ Därefter, i den av-

---

Steffen som företrädare. Eriksson (1994) diskuterar frågan om förhållandet mellan de två sociologierna och vad hon kallar »osynliggörandet av den första pionjärtiden inom svensk sociologi». Olika aspekter av den svenska sociologins ställning under mellankrigstiden har annars behandlats av bl.a. I. Nilsson (1989), J.O. Nilsson (1994) och Y. Hirdman (1989). Se vidare diskussionen i den avslutande delen av uppsatsen.

⁴ Jag kommer i detta sammanhang inte att behandla Steffens insatser som socialdemokratisk riksdagsman, även om det kan vara svårt att hålla isär hans vetenskapliga verksamhet från hans politiska karriär. Den senare behandlas utförligt av Lilliestam (1960:195–265). Se även Sten O. Karlsson (1993:55) angående Steffens bostadspolitiska insatser samt Klas Borells bidrag i denna bok.

slutande delen, förskjuter jag blickpunkten framåt i tiden, mot den förment »o-sociologiska» mellankrigstiden. Mitt andra syfte är att därigenom belysa och diskutera frågan om det vetenskapshistoriska »glappet» och det eventuella sambandet mellan Gustaf Steffens sociologi och den moderna svenska sociologi efter 1947.

I. Gustaf Steffen och sekelskiftets »socialvetenskap»

– några preliminära iakttagelser

Gustaf Fredrik Steffen (1864–1929) var en mångsidig man som knappast låter sig fångas med en enkel etikett. Han var inte enbart Sveriges förste professor i sociologi, utan samtidigt en av den moderna nationalekonomins tidiga företrädare i Sverige. Sin akademiska bana inledde han emellertid på ett helt annat område, med naturvetenskapliga studier inriktade mot kemi. Under långa perioder försörjde han sig som översättare, journalist och skriftställare i Tyskland, England och Italien. Därtill var han under senare delen av sitt liv politiskt aktiv som socialdemokratisk riksdagsman.

Den geografiska rörligheten kombinerade han med en intellektuell flexibilitet. Steffens receptivitet för nya idéer var stor och han engagerade sig tidigt i de på kontinenten och i England pågående politiska, filosofiska och vetenskapliga debatterna. Under årens lopp lät han sig inspireras av så vitt skilda tänkare som Marx, Kropotkin, Spencer, Nietzsche och Bergson, och så disparata idéströmningar som katedersocialismen, marginalismen och fabianismen. Denna eklekticism förenades hos Steffen med ett uttalat systembyggerideal. Resultatet blev ett filosofiskt grundat vetenskapligt system, vilket under årens lopp genomgick en gradvis men i det stora hela omfattande transformering.

Två av de forskare som närmare har studerat Steffen framhåller hur svårt det kan vara att urskilja en tydlig kärna i hans vetenskapliga produktion. »Han är ingen en-tankes-tänkare, som har sin styrka i analysen och den logiska stringensen», förklarar Henrik Klackenborg i sin filosofiska licentiatavhandling om Steffens sociologi, »utan snarare den vetenskapliga assimilationsmänniskan, som samlar material från olika håll, tar upp vad som passar honom och kan vara till gagn i hans system. Då händer det att han samtidigt är en-

tusiastisk för forskare, som svårligen går att förena» (Klackenberg 1931:140). En liknande erfarenhet gjorde Åke Lilliestam när han skulle skriva sin doktorsavhandling om Steffens socialfilosofi. Lilliestam ansåg sig då, på »grund av den ombytlighet och splittring, som i det hela utmärker Steffens tänkesätt och produktion»⁵, tvingad att göra om den tänkta systematiska studien till en idéhistorisk framställning av Steffens bildningsgång. Resultatet blev en – i det här sammanhanget ovärderlig – biografi om Gustaf Steffen som samhällsteoretiker och idépolitiker (Lilliestam 1960). Steffens tankar var, annorlunda uttryckt, i ovanligt stor utsträckning bundna till hans samtid och det kan vara svårt att urskilja en lättsmält kärna i hans till synes ombytliga tänkande.

Men faktum kvarstår. Gustaf Steffen var Sveriges förste professor i sociologi, och som sådan tillhörde han internationellt sett den första generationen professionella sociologer. Han var född samma år som Max Weber, stod i brevkontakt med den sex år äldre Georg Simmel, som i sin tur var jämngammal med Émile Durkheim. Skillnaden ligger i att Weber, Simmel och Durkheim idag räknas till sociologins *founding-fathers*, ämnets »klassiker», medan Steffen återfinns långt ut i sociologihistoriens marginaler.

Trots detta finns det betydande likheter som är värda att lyfta fram. Professorstitlarna var sällan specifikt inriktade mot sociologi, och när sådana väl inrättades skedde detta vid ett sent skede. Weber var till en början professor i handelsrätt, sedan i nationalekonomi och först från år 1918 i sociologi – i Wien. Professuren i München tillträdde han 1919, ett år före sin död. Simmel blev inte professor förrän år 1914 – i filosofi. Och Durkheims professur vid Sorbonne, vilken han innehade från och med 1913, var delad mellan ämnena pedagogik och sociologi.

Ett annat förenande drag hos denna generation sociologer utgörs av upptagenheten med och fokuseringen på det moderna samhällets grundvalar. Denna grundläggande frågeställning krävde enligt de flesta samhällstänkare vid sekelskiftet ett historiskt perspektiv; en förståelse av det nya förutsatte en jämförelse med det gamla. Det

---

⁵ Citerat ur Henrik Sandblads recension av Lilliestams avhandling i *Lychnos* 1960/61:276.

skymtar hos dessa sociologer fram en kombinerad osäkerhet och nyfikenhet, vilken bör förstås mot bakgrund av att de tillhörde den generation som kanske mer än någon annan fick uppleva såväl de positiva som negativa konsekvenserna av det moderna samhällets genombrott (se bl.a. Mazlish 1989, Asplund 1979:218, 1985:50–60 och 1987:59, 195 samt Eyeran 1989:353–355). Steffen brottades med samma grundläggande frågeställningar, och i sitt sökande efter svar drevs han i likhet med sina internationella generationskamrater bort från ett positivistiskt vetenskapsideal mot en mer idealistisk samhällsuppfattning (Hughes 1958).

Med den vetenskapshistoriskt inriktade statsvetaren Peter Wagner vore det rent av möjligt att utveckla jämförelsen ytterligare ett steg. Wagner vill nämligen hävda att den klassiska sociologin överhuvudtaget bör betraktas som ett misslyckat projekt, och att epitetet *founding-fathers* därför egentligen är ganska missvisande. Vad han då syftar på är att den klassiska sociologin varken förmådde att varaktigt etablera sociologin som en akademisk disciplin eller skapa enighet kring ämnets innehåll och inriktning. Det klassiska sociologiska projektet övergavs under mellankrigstiden och ersattes i stället av en i grunden ny sociologi: »'Modern', post-World War II sociology is an enterprise essentially different from 'classical' sociology» (Wagner 1990:219–220).

Wagners tes kan diskuteras; det väsentliga i detta sammanhang är att påvisa Steffens likheter med de klassiska sociologerna. På samma sätt som de var han banbrytare på sitt område, och i den egenskapen var han upptagen med en rad grundläggande vetenskapliga frågor och problem. Vilket var sociologins egentliga studieföremål? Med vilka metoder kunde vetenskaplig kunskap om detta föremål nås? Hur kunde behovet av en sociologi motiveras? Och på vilket sätt förhöll sig den nya sociologin till de redan etablerade disciplinerna i vetenskapssamhället?

Att Steffens professur var delad mellan de två ämnena nationalekonomi och sociologi motiverar knappast att hans betydelse som sociolog bör nedvärderas. Betraktad ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv framstår det snarare som tidstypiskt att professuren var delad mellan dessa ämnen. Viktigt är att påminna sig att det vid denna tid inte fanns några tydliga gränser på samma sätt som idag, var-

ken mellan ämnen som sociologi och nationalekonomi eller mellan de vetenskaper som behandlade människan och samhället och de vetenskaper som studerade naturen.⁶ I stället var korsbefruktandet över de vetenskapliga gränserna påtagligt, samtidigt som det var under denna tid som flera av de demarkationslinjer som vi känner från idag drogs upp.

Om vetenskapens *interna* gränser var diffusa gällde detta i viss mån även dess *externa* gränser. Vad skilde en vetenskaplig verksamhet från en icke-vetenskaplig sådan? Även det skönlitterära författandet, och då i synnerhet den realistiskt och naturalistiskt influerade litteraturen, kunde uppfattas som en vetenskaplig aktivitet vilken syftade till att så naturtroget och objektivt som möjligt skildra det sociala livet.

Av dessa anledningar kan det vara missvisande att tala om »sambhällsvetenskap» vid den här tiden. Ordet leder lätt tankarna i fel riktning – till dagens specialiserade och relativt tydligt åtskilda samhällsvetenskapliga discipliner. Ett mer adekvat begrepp är i mitt tycke det i samtiden vanligt förekommande »socialvetenskap».⁷ Begreppet hjälper oss att skapa distans till den nuvarande vetenskapliga organisationen, samtidigt som det erbjuder en närhet till den vetenskapshistoriska samtiden och förmår fånga upp de vetenskapliga gränsernas flytande och diffusa karaktär.

⁶ Se bl.a. Liedman (1983:210 ff.) och Lindberg & Nilsson (1996:178). De senare undanstryker att samhällsvetenskaperna som egen och särskild ämnessfär inte började diskuteras på allvar förrän på 1940-talet, i den s.k. socialvetenskapliga forskningskommittén, och att samhällsvetenskapliga fakulteter vid de svenska universiteten skapades först 1964.

⁷ Benämningen »socialvetenskap» används typiskt nog i den s.k. socialvetenskapliga forskningskommitténs avgivna SOU 1946:74 *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m.m.* omväxlande och liktydigt med »sambhällsvetenskap». Efter denna tidpunkt blir ordet »sambhällsvetenskap» allt vanligare, medan begreppet »socialvetenskap» används allt mer sällan. Fortfarande i *Nationalencyklopedin* (1995) beskrivs »socialvetenskaper» som en »mindre vanlig benämning på samhällsvetenskaper». Men i dagligt tal brukar begreppet ibland förknippas med »socialt arbete» och forskning med liknande inriktning, vilket hänger samman med det år 1990 inrättade Socialvetenskapliga forskningsrådet, SFR, och den år 1994 grundade *Socialvetenskaplig tidskrift*. Denna betydelseförskjutning till trots anser jag att fördelarna med att använda begreppet klart överväger de eventuella nackdelarna.

Betraktad mot denna bakgrund framstår det som mindre svårbegripligt att en man som Gustaf Steffen, med sina akademiska rötter i naturvetenskapen och med en lång erfarenhet av journalistiskt och litterärt arbete, sökte sig till den nya socialvetenskapens område. Denna kombination av litterära erfarenheter och naturvetenskapliga perspektiv kan rentav sägas vara typisk för den tidiga socialvetenskapen i allmänhet och sociologin i synnerhet.

Den tyske idéhistorikern Wolf Lepenies har i detta sammanhang presenterat ett fruktbart perspektiv. I boken *Die Drei Kulturen* (1985; eng. övers. *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*, 1988) för han fram den övergripande tesen att den moderna sociologins framväxt och etablering som akademisk disciplin bör förstås mot bakgrund av det historiskt intima förhållandet mellan de två kunskapsområdena naturvetenskap och skönlitteratur, och de skilda kunskapsideal som var knutna till dessa. Hos de franska realisterna och naturalisterna sammanföll dessa områden och ideal mer eller mindre helt. Honoré Balzac kallade sig själv *docteur ès science sociales*, Gustave Flaubert betraktade sitt eget författarskap som ett slags finare socialvetenskap och Émile Zola beskrev sina noveller med orden *sociologie pratique*. Det är först under 1900-talet som de naturvetenskapliga och litterära idealen har separerat och fullbordat den nuvarande skilsmässan.

Lepenies utgår i sitt resonemang från förhållandena i Frankrike, England och Tyskland. Jag vill mena att samma tanke är giltig även för Sverige. Här kom det intima sambandet mellan litteratur och vetenskap till uttryck bland annat inom den svenska realistiskt och naturalistiskt influerade åttitalsrörelsen. Och inte så förvånande är det i eller i utkanten av denna litterära rörelse som vi återfinner såväl Gustaf Steffen som flera andra av de personer vilka engagerade sig i den nya »socialvetenskapen».

Den nya socialvetenskapen var en vetenskap om »det sociala». Och det kanske främsta förenande draget hos dessa socialvetenskaper utgjordes av ambitionen att på vetenskaplig väg bidra till lösningen av de i samtiden så uppmärksammade och omdebatterade samhällsproblem vilka sammanfattades i den så kallade »sociala frågan».

På ett mycket generellt plan vill jag mena att den socialvetenskap som växte fram, institutionaliserades och professionaliserades decennierna kring sekelskiftet kan förstås som ett svar på just den sociala frågan. Det var, som vetenskapssociologen Helga Nowotny visar i sin uppsats om socialvetenskapens institutionalisering, i diskussionerna kring denna »fråga» som de sociala problemen i samtiden begreppsliggjordes och kring vilken socialvetenskapens diskursiva formering ägde rum (Nowotny 1990:28). I Steffens fall är det tydligt att hans stora intresse och engagemang i just den sociala frågan var det som ledde över honom från den naturvetenskapliga banan till den nya socialvetenskapens område.

Till denna grupp av vetenskaper hörde såväl nationalekonomin som sociologin. Själv menade Steffen att de två ämnena var intimt förknippade, genom att de behandlade två skilda men varandra kompletterande aspekter av samhället och den sociala frågan. De två ämnena samverkade, enligt Steffen, även i metodologiskt avseende. Nationalekonomin stod för den historiska och induktiva delen i forskningsprocessen, medan sociologins uppgift tvärtom var att uppställa vetenskapliga lagar och deduktiva förklaringsmodeller. Sina socialvetenskapliga studier inledde han i nationalekonomi, men efterhand tog intresset för sociologin allt mer överhand. Och från 1890-talet är det tydligt att han betraktade sociologin som den mest grundläggande av de två vetenskaperna, och från och med denna stund var det även till denna som hans vetenskapliga identitet närmast var knuten.

Den sociologi – eller hellre socialvetenskap – som Steffen förespråkade och utvecklade bör således inte ses som ensidigt teoretisk, kvalitativ och kontinentalt influerad. En närmare granskning av hans faktiska verksamheter visar att han tog avgörande intryck av det anglosaxiska tänkandet och att några av hans arbeten snarast måste betecknas som historiskt-induktiva. Tre av dessa arbeten finansierades av den i samtiden verksamma så kallade Lorénska stiftelsen, vars syfte var att främja den unga socialvetenskapen, och det var det upprepade ekonomiska stödet från denna stiftelse som gjorde det möjligt för Steffen att på allvar ägna sig åt socialvetenskapen och rikta in sig på en framtid som professionell sociolog.

Genom de empiriska undersökningarna knöt Steffen an till en lång inhemsk vetenskapshistorisk tradition vilken sträcker sig tillbaka till åtminstone Carl von Linné och dennes kartläggningar av de sociala och ekonomiska förhållandena i Sverige. Inom samma tradition av sociala inventeringar är det möjligt att urskilja betydelsefulla aktörer som Tabellverket och Statistiska Centralbyrån, den nämnda Lorénska stiftelsen, det statliga utredningsväsendet och, under senare tid, den empiriskt inriktade svenska sociologi vars främste förgundsgestalt är Torgny Segerstedt. I denna mening finns det djupare liggande traditioner som förbinder Steffens sociologi med efterkrigstidens svenska sociologi – den »o-sociologiska» mellankrigstiden till trots.⁸

II. Gustaf Steffen som sociolog: liv och verk

Naturvetare med intresse för den sociala frågan

Det var genom sitt intresse och engagemang för den sociala frågan som Gustaf Steffen leddes in på den socialvetenskapliga banan. Född utom äktenskapet i Stockholm år 1864 växte han upp under knappa ekonomiska omständigheter. Lyckosamt nog fann han emellertid tidigt en ekonomisk och intellektuell beskyddare i Kungliga Bibliotekets dåvarande chef, Gustaf Edvard Klemming, och det var tack vare Klemming som det blev möjligt för den unge Steffen att direkt efter studentexamen resa utomlands, närmare bestämt till Aachen i Tyskland, för att påbörja en treårig utbildning i kemi. Aachen var vid denna tid en modern industristad. Starkast intryck på den unge kemistudenten gjorde dock inte den stora stadens alla möjligheter utan de sociala missförhållandena och orättvisorna om vilka han berättade i ett brev hem till Klemming:

---

⁸ Arbeten som behandlar det kontinuerliga inslaget i den svenska/skandinaviska sociologins historia är bl.a. Johannisson (1988), Qvarsell (1993), Beronius (1994) och Allardt (1993). Även Nilsson (1994) kan räknas hit genom att han framhåller Alva och Gunnar Myrdals betydelse som sociologer och menar att de mycket väl hade kunnat bli Sveriges *första* sociologer. I en fotnot skriver Nilsson att han bortser från Gustaf Steffen, men inte varför (Nilsson 1994:288–289, 361). Se vidare den avslutande diskussionen.

Smuts, elände, fattigdom, vidskepelse myllrar det af omkring en – men sida vid sida däraf bländade lyx. Fabriksherrarnas förnäma palats kan man beundra på ena hållet och på det andra stinkande gator, där hundratals halfnakna, till oigenkännlighet smutsiga barnungar vältra sig i rännstenarna, öfver kloakluckorna, utan uppsigt och vård, ty fäder och mödrar äro i fabriken. (Steffen till Klemming 20/12 1885; citerat ur Lilliestam 1960:19–20)

Intrycken kom att bli bestående. Vid sidan av de ordinarie kemistudierna började Steffen därför att studera nationalekonomi och socialistisk teori för att på något sätt få en förklaring till vad han sett,⁹ och när han några år senare författade en skrift om *Den industriella arbetarfrågan*, vilken han utnämnde till »nutidens förnämsta sociala spörsmål», framhöll han just Aachen som en av de platser där »det nutida arbetssättet nått sin högsta utveckling» och där samtidigt befolkningens flertal är »djupt sjunket i fattigdom och elände» (Steffen 1889:5).

Redan efter två år hade Steffen avslutat den treåriga utbildningen i Aachen, varvid han år 1885 sökte och fick anställning som assistent i mineralogi vid ett forskningsinstitut i Berlin. Arbetet var upplagt så att han fick tid över till både studier och så kallade »äfventyr med pennan». De sistnämnda resulterade bland annat i ett antal socialpolitiskt inriktade artiklar för de liberala tidningarna *Aftonbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (Carlsson 1995:120). Hans intresse för de sociala frågorna tilltog och han började allt mer identifiera sig med en socialistisk grundhållning. Han gick med i det socialdemokratiska partiet, där han lärde känna flera av tidens ledande vänstermän. Under denna tid började Steffen även att mer »planmessigt bedrifva nationalekonomiens studium» (Steffen till Klemming 20/12 1885; citerat ur Carlsson 1995:118). Bland annat följde han katedersocialisterna Adolph Wagners och Gustav von Schmollers föreläsningar i nationalekonomi. Några djupare intryck tog dock inte den vid denna tidpunkt övertygade

---

⁹ Citat ur samma brev: »Driffjädern härtill var ej blott lusten att i allmänhet rikta mitt vetande, utan framför allt ett djupt och smärtsamt behof att få någon klarhet i orsakerna till det elände och de missförhållanden ute i lifvet, som så ofta, så att säga, slagit mig i ansiktet.» Citerat ur Lilliestam (1960:19).

historiematerialisten Steffen av katedersocialismens historiskt orienterade och liberalt individualistiska tankegångar.¹⁰

Steffens vetenskapliga intresse var emellertid ingalunda inriktat enbart mot nationalekonomin. I ett brev till sin trolovade, Oscara von Sydow som fortfarande bodde kvar i Sverige, berättade Steffen att han sökt upp Strindberg för att bistå honom som fotograf och allmän hjälpreda i dennes naturalistiskt inspirerade dokumentation av den franske bonden. Med självsäkerhet förklarade Steffen anledningen till att han sökt upp den store författaren:

Strindberg slutar som sociolog och praktisk politiker (agitator) – och det är en härlig seger för det nya! Jag känner behof af att med min fasta, breda, orubbliga grundval stöda Strindberg i hans vidareutveckling. (Brev till Oscara 22/3 1886; citerat ur Lilliestam 1960:24)

Resan tog för Steffens del ett abrupt slut sedan de två viljorna hamnat i konflikt med varandra, varvid Steffen blev strandsatt på bangården i Nimes med 100 francs till respengar tillbaka till Berlin (Lagercrantz 1982:183). Men Steffen tog det inte hårdare än att han år 1888 kunde teckna ett sympatiskt porträtt av Strindberg för Karl Kautskys socialistiska tidskrift *Die neue Zeit*.¹¹

Enligt Lilliestam utvecklade Steffen under sina år i Tyskland, medvetet och omedvetet, en rationalistisk framstegstro knuten till naturvetenskapens landvinningar (Lilliestam 1960:29). I metodologiskt avseende innebar detta att Steffen närmast anslöt sig till dem som förespråkade ett deduktivt tillvägagångsätt i den pågående så kallade »metodstriden». Den främste företrädaren för denna ståndpunkt var den marginalistiske wienekonomen Carl Menger. Mot honom stod just Gustav von Schmoller och Adolph Wagner, som

---

¹⁰ Lilliestam 1960:22–23 och 29. Carlsson (1995:120) visar dock att hans deltagande vid Wagners och Schmollers föreläsningar var begränsade.

¹¹ Strindberg å sin sida bearbetade sina erfarenheter från den franska resan dels i boken *Bland franska bönder. Subjektiva reseskildringar* (1889) vilken av Erik Hedén på ett träffande sätt har beskrivits som en »halvt vetenskaplig, halvt litterär teckning av fransk natur och folkkaraktär» (Hedén 1921:179–180), dels i novellen »Hjärnornas kamp» (1889) där Steffen fick den otacksamma uppgiften att stå modell för Strindbergs suggestionspsykologiskt och fysiologiskt inspirerade porträtt.

företrädare för den »yngre historiska skolan», vilka tvärtom förespråkade en historisk och induktiv metod. Denna ståndpunkt kom Steffen emellertid så sakteliga att överge. Intresset för den sociala frågan, tilltron till de vetenskapliga förklaringarna och det evolutionistiska perspektivet behöll han däremot livet ut.

Samhällsfilosofisk och socialvetenskaplig omorientering

Som en följd av det hårdnande politiska klimatet i Bismarcks Tyskland valde Steffen, i likhet med flera andra socialister, att fly till London. Där återförenades han år 1887 med Oscara von Sydow, gifte sig och skaffade barn. Från och med denna tidpunkt är det möjligt att urskilja en tydlig omorientering hos Steffen när det gäller såväl hans verksamheter och intressen som hans filosofiska och kunskapsteoretiska ställningstaganden. Flytten till England innebar att Steffen fjärmade sig från den naturvetenskapliga banan. Den viktigaste födokroken blev i stället skriftstället, vilket förutom artiklar i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Aftonbladet* resulterade i flera bidrag till det litterära åttitalets organ *Ur dagens krönika* och två socialpolitiska skrifter för studentföreningen Verdandi. I samhällsfilosofiskt avseende började Steffen att successivt orientera sig bort från sina tidigare historiematerialistiskt och positivistiskt präglade tankegångar till förmån för en samhällssyn som tillmätte den enskilde individen och dennes värderingar större betydelse i den övergripande samhällsutvecklingen.

Viktiga impulser till denna omorientering fick Steffen från olika personer som han lärde känna under sin tid i London. Dit hörde bland andra den ryske anarkisten Peter Krapotkin, konstnären och socialestetikern William Morris, den ekonomiske marginalisten Philip Henry Wicksteed och kretsen kring Fabian Society. I såväl Krapotkins som Morris fall handlade det om utopiskt färgade och i grunden socialistiska tankar vilka utgick från en kritik av det moderna industrisamhällets negativa sidor, medan det i marginalismens och fabianismens fall handlade om ett markerat avståndstagande från marxismens deterministiska och ensidigt materialistiska samhällssyn. Denna omorientering innebar paradoxalt nog att han samtidigt närmade sig den tyska katedersocialismens hållning (Liljestam 1960:39).

Sina nya ståndpunkter gav Steffen uttryck för i två verdandskrifter, *Den industriella arbetarfrågan* (1889) och *Normalarbetsdagen* (1891), och en uppsats i *Finsk Tidskrift* om »Den nya riktningen inom Englands nationalekonomi» (1890). Syftet med den första skriften, vilket även kan sägas gälla den andra, var att »fästa läsarens uppmärksamhet vid *tillvaron* af en social fråga och särskilt af en ödesdiger industriell arbetarfråga» (Steffen 1889:40). För att komma till rätta med detta »vår tids förnämsta sociala spörsmål» var man, som Steffen såg det, tvungen att arbeta längs två linjer. Den ena bestod i att utveckla den socialvetenskapliga forskningen och den andra i att införa socialpolitiska reformer. Tanken var att den förra skulle ligga till grund för de senare, att rationella politiska beslut skulle fattas på grundval av vetenskapliga resultat – en kardinaltanke vilken skulle följa Steffen som en röd tråd i hans fortsatta författarskap. Det finns nämligen ingenting annat, förklarade Steffen, som »kraftigare kan befordra en lycklig utveckling av vår tids ekonomisk-politiska svårigheter än just grundlig forskning i de hit hörande företeelserna» (Steffen 1889:40).

I uppsatsen »Den nya riktningen inom Englands nationalekonomi» förmedlade Steffen sin upptäckt av de marginalistiska idéerna till en nordisk publik. Betydelsefull i det sammanhanget var Steffens personlige vän nationalekonomen Philip Henry Wicksteed som i sin tur hade introducerat honom i William Stanley Jevons marginalistiska teorier. Enligt detta synsätt betonades konsumtionens värdeskapande roll framför produktionen, vilket innebar ett samtidigt avståndstagande till den klassiska ekonomin som den utformats av Smith, Ricardo och Marx. Marginalisterna tillbakavisade tanken att en varas värde var betingad av det arbete och de produktionskostnader som nedlagts på tillverkningen av den och menade i stället att värdet betingades av rådande utbud och efterfrågan. Det fanns således inget objektivt givet värde hos varan i sig. Med detta perspektiv ställdes den enskilde konsumenten och individen i centrum, eftersom det var dennes unika behov och preferenser som till syvende och sist avgjorde varje varas ekonomiska värde.

Upptäckten av Jevons var emellertid inte enbart av nationalekonomiskt intresse. I en tillbakablick på sin egen idéutveckling fram-

höll Steffen att marginalismens fokusering på individen och konsumtionen även hade befrämjat hans sociologiska tänkande på ett avgörande sätt:

Första vaknandet af min sociologiska idékrets förorsakas af studiet 1890 af Wicksteeds Jevonism och af marxismens vederläggning här igenom. (Steffens tankebok 1898; citerat ur Lilliestam 1960:49)

Avståndstagandet till de marxistiska dogmerna var något som även kännetecknade idékretsen kring Fabian Society, där båda makarna Steffen blev medlemmar redan år 1891. I samfundet förenades socialister ur medelklassen – med makarna Sidney och Beatrice Webb, författarna George Bernard Shaw och Graham Wallas i spetsen – vilka i stället lyfte fram Mills individualism och de evolutionistiska idéerna hos Spencer, Darwin, Wallace, Huxley, med flera. Det för fabianerna karaktäristiska var annars den vetenskapliga inställningen till samhällsproblemen, uppfattningen att sociala reformer skulle vara grundade på systematiska utforskanden av de faktiska förhållandena, idéer vilka för övrigt stämde väl överens med den tyska katedersocialismens ståndpunkter (Lilliestam 1960:50–51).

Den allmänfilosofiska nyorientering som Steffen genomgick under 1890-talet, vilken sammanföll med ett tilltagande intresse för sociologin, fullbordades – åtminstone temporärt – med införlivandet av Friedrich Nietzsches tankar. Sitt första möte med den tyske filosofens idéer daterade Steffen själv i sin tankebok till år 1893:

1893 kommer den *moralpsykologiska* väckelsen genom *Nietzsche*. Människan som problem blir mitt problem. [...] Allt är *värde* och värdesättning; därför är det nödvändigt att bli sociolog för att gå till botten med värdeproblemet. (Steffens tankebok 1898; citerat ur Lilliestam 1960:52)

Nietzsches personlighetsideal stod emellertid i motsättning till socialismens jämlikhetstanke och tydliggjorde därmed det i samtiden uppmärksammade problematiska förhållandet mellan individ och kollektiv, mellan personlighet och socialism. Lilliestam visar hur i det sammanhanget den svenska författarinnan Ellen Key kom att fungera som en katalysator för Steffen. Key hade skrivit ned sina tankar om »de få och de många» i en verdandiskrift med den talan-

de titeln *Individualism och socialism* (1895), vilken Steffen recense-
rade i entusiastiska ordalag för *Göteborgs Handels- och Sjöfartstid-
ning* (Lilliestam 1960:53–54). Keys syfte var just att förena de två i
samtiden motstridiga tendenserna, vilka hon menade personifiera-
des av Nietzsche och Tolstoj. Den förra hyllade individens själv-
känsla, medan den senare betonade den uppoffrande medkänslan
för andra. Båda två var dock för extrema, var och en på sitt sätt,
menade Key, och hävdade att den enes medkänsla inte behövde
utesluta den andres självkänsla. En förening av de två idealen var
möjlig (Key 1895:4–6).

Steffen hade under sin tyska period uppfattat människan som i
sista hand en produkt av de ekonomiska omständigheterna. Nietz-
sche däremot betonade individens betydelse och hennes förmåga
att påverka sin omgivning. Med Keys hjälp kunde Steffen nu för-
ena de två motsatserna till en högre syntes, där hans uppgift som
sociolog blev att studera hur individ och samhälle växelverkade.

Socialvetenskapliga undersökningar i Lorénska stiftelsens regi

Steffens tankar om den i akademiskt avseende ännu oetablerade so-
ciologin antog under 1890-talet successivt allt mer bestämda for-
mer. Han skrev sina första mer socialvetenskapligt orienterade
skrifter, och det var under denna period som han på allvar började
planera en framtid som professionell sociolog. Ett avgörande steg i
den riktningen togs när han år 1890 ansökte och beviljades ekono-
miskt understöd från Lorénska stiftelsen för att genomföra en
undersökning av lönesystemets historiska utveckling i England.
Därmed blev det möjligt att tidvis avbryta den journalistiska verk-
samheten och att, för första gången, helt ägna sig åt vetenskaplig
forskning i ett socialt ämne.

Lorénska stiftelsen hade bildats år 1885 som en följd av en privat
donation och hade som övergripande syfte att främja de sociala ve-
tenskaperna.¹² I praktiken kom Lorénska stiftelsen att fungera som

---

¹² Till grund för stiftelsens bildande låg en privat donation och ett testamente
efter den unge studenten Viktor Lorén (1857–1885) enligt vilket det över-
gripande syftet preciserades på följande sätt: »I främsta rummet skall detta afse
understödjandet af rent vetenskapliga forskningar och speciellt utredandet af

en mötesplats och ett slags tidigt forskningsråd för den unga socialvetenskapen. Stiftelsearbetet leddes av en femhövdad styrelse, vilken till sin sammansättning utmärktes av en ämnesmässig spridning som på ett ovanligt träffande sätt återspeglar den diffusa karaktären hos den tidiga socialvetenskapen. Där fanns författarinnan Anne Charlotte Leffler, matematikern Sonja Kovalevsky, medicinaren Axel Key samt nationalekonomerna Johan Leffler och David Davidson. Davidsons plats i styrelsen övertogs så småningom av matematikern Gösta Mittag-Leffler. Dessutom kan nämnas att Ellen Key under en kortare period var verksam som suppleant i styrelsen.

Ur ett vetenskapssociologiskt och vetenskapshistoriskt perspektiv är det intressant konstatera att denna privata stiftelse var verksam utanför den traditionella universitetsvärlden, samtidigt som dess nätverk genom styrelseledamöternas kontakter förgrenade sig långt in i densamma.¹³ På det sättet fick stiftelsen ett stort manöverutrymme vid fördelningen av ekonomiska medel, samtidigt som den genom styrelseledamöternas ackumulerade förtroendekapital säkrade den nödvändiga vetenskapliga legitimiteten. Lorénska stiftelsens samtida roll kan därför sägas ha bestått i att den slussade in socialvetenskapliga pionjärer i den dåvarande universitets- och högskoleorganisationen. Så var fallet med Gustaf Steffen och så var fallen med såväl Knut Wicksell som Gustav Cassel. Alla tre hade en naturvetenskaplig bakgrund, och i samtliga fall spelade de ekono-

---

den sociala frågan, men dessutom bör styrelsen också sträfvat att sprida allmänare kännedom om socialvetenskaperna och vinna dugliga krafter för dessas tjänst» (Stockholms Stadsarkiv, Viktor Loréns testamente, *Stockholms Råd-stufvurätts protokoll år 1886 1:sta del. 1:sta afd.*: 390 ff).

¹³ Gösta Mittag-Leffler var professor i matematik vid Stockholms högskola från 1881 och högskolans rektor under två omgångar, 1885–86 och 1891–92. Axel Key var, förutom professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet från 1862, rektor vid samma institut och ledamot av styrelsen för Stockholms högskola 1886–97. Sonja Kovalevsky var professor i matematik vid samma högskola 1889–91. David Davidson var professor i nationalekonomi och finansrätt vid Uppsala universitet från 1890. Johan Leffler disputerade 1876 med en avhandling i nationalekonomi i Leipzig och arbetade på Lorénska stiftelsens bekostnad under en rad av år som ensam lärare i nationalekonomi vid Stockholms högskola.

miska anslagen från Lorénska stiftelsen en avgörande roll vid växlingen till den socialvetenskapliga banan. Wicksell blev professor i nationalekonomi i Lund 1901 och Cassel i samma ämne i Stockholm 1904.

Steffen var väl medveten om Lorénska stiftelsens centrala betydelse när han år 1890 sökte och beviljades medel. Han hade redan två gånger tidigare ansökt om ekonomiskt understöd, men då fått avslag. Den här gången var förutsättningarna bättre. Steffen kunde nu visa upp nya erfarenheter, flera sociala reportage och artiklar samt flera tungt vägande referenser. Ansökan beviljades.¹⁴ Undersökningen av det engelska lönesystemets utveckling kom att sysselsätta Steffen under hela 1890-talet och resulterade till slut i tre större arbeten. De två första publicerades som nummer 11 respektive 16 i Lorénska stiftelsens egen skriftserie under den gemensamma titeln *Studier över lönsystemets historia i England* (1895 och 1899), medan det tredje arbetet, vilket utgjorde en »fortsättning och avslutning» på de två första, utgavs på Bonniers förlag år 1900 under titeln *Lönarbetaren och samhället*.

De tre arbetena betecknas av Lilliestam som nationalekonomiska till sin karaktär (Lilliestam 1960:55–66). Vad man riskerar missa med en sådan etikettering är att de samtidigt belyser Steffens sociologiska tänkande. Som jag nämnde ovan är det i princip omöjligt att upprätthålla en strikt gräns mellan Steffens nationalekonomiska och sociologiska verksamheter; de utgör två sidor av samma mynt. Att inte ta med dessa arbeten i ett sådant här sammanhang vore

---

¹⁴ Bland referenspersonerna återfanns – även om det enligt Lilliestam är osäkert vid vilket ansökningstillfälle – bibliotekschefen Gustaf Edvard Klemming, Aftonbladets redaktör Gustaf Retzius, den i samtiden omtalade Peter Krapotkin, kulturpersonligheten Ellen Key och den tyske socialdemokraten Georg von Vollmar (Lilliestam 1960:55). Valet av referenspersoner var strategiskt. Åtminstone tre av dem hade direkta eller indirekta kontakter med någon person i den femhövdade stiftelsestyrelsen. Gustaf Retzius var nära vän med Axel Key, Ellen Key satt själv som suppleant i styrelsen under en begränsad period och Georg von Vollmar var sedan år 1885 gift med Julia Kjellberg som i sin tur var nära väninna med både Anne Charlotte Leffler och Ellen Key. Dessutom kunde Steffen känna sig förvissad om en intellektuell samhörighet med ytterligare en styrelseledamot, Johan Leffler, i och med deras gemensamma intresse för de katedersocialistiska idéerna (Lilliestam 1960:66).

därför att bortse från vad Steffen själv betraktade som den historiska och induktiva sidan av det socialvetenskapliga arbetet. *Lönssystemets historia* var dessutom det arbete varmed Steffen slutligen skaffade de nödvändiga formella meriterna till professuren i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola.

I dessa tre över tiden spridda texter är det möjligt att urskilja en perspektivförskjutning, vilken i stort speglar den vetenskapliga omorientering som Steffen genomgick under denna period. Den första delen av *Studier öfver lönsystemets historia i England* (1895) baserades på både statistiska och historiska studier som genomfördes i London under åren 1890 och 1891. Vad han ville göra, förklarade han i förordet, var att teckna det »statistisk-socialpolitiska skelett» vilket utgör den nödvändiga utgångspunkten för varje kulturhistorisk studie: »De kroppsarbetande klasserna äro det ekonomiska samhällets grundvalar, och följaktligen [...] det på detta byggda kultursamhällets grundvalar» (Steffen 1895:ix). Inflytandet från den historiska skolan i nationalekonomin och dess induktiva metoder är som Lilliestam påpekar tydligt, men det går även att finna spår av Wicksteeds och Jevons idéer (Lilliestam 1960:56–57).

I den andra delen av *Studier öfver lönsystemets historia i England* (1899) är perspektivet ett annat. Steffen förklarade visserligen att boken bör ses som en direkt fortsättning på den första delen. Men uppenbart är att han under de fyra gångna åren har tillägnat sig ett mer uttalat sociologiskt synsätt. Bokens fördröjning förklaras med att han dels tvingats ägna sig åt »tidsödande förvärfvarsarbete», dels har »bedrifvit allmänna sociologiska studier, som under årens lopp tagit allt mer af min uppmärksamhet i anspråk» (Steffen 1899:v). Och det är ganska betecknande för hela boken att det inledande citatet på försättsbladet är hämtat från Herbert Spencer. Det evolutionistiska perspektivet är framträdande och de biologiska metaforerna mer vanligt förekommande än i den första delen. Om det förra arbetet i första hand var historiskt och induktivt, tillämpade han i detta arbete en metod vilken han själv ville beskriva som »en syntes af teoretisk och historisk eller 'deduktiv' och 'induktiv' forskningsmetod» (Steffen 1899:v–vi). Detta ledde »till en sociologisk och icke till en ensidigt ekonomisk uppfattning af lönarbetarfrågan», vilket i Steffens ögon innebar en betoning av »det ömse-

sidiga afhängighetsförhållandet mellan den rent ekonomiska utvecklingen och öfriga slag af social utveckling, särskildt politisk-juridisk dylik» (Steffen 1899:vi). En slutsats av undersökningen blir därför, förklarade han, »att lönarbetarfrågan är i ordets vidaste bemärkelse en allmän social reformfråga och att följaktligen ingen reformrörelse kan vara fullt sund och lifskraftig, som uppfattar arbetarfrågan i det minsta ensidigt – t.ex. såsom en rent ekonomisk fråga eller såsom en ren klassfråga eller politisk maktfråga» (Steffen 1895:vi). Denna slutsats var dock inte formulerad och diskuterad i föreliggande verk. I stället hänvisas läsaren till »ett annat, nu i utgifning varande arbete med titeln: *Lönarbetaren och samhället*» (Steffen 1899:vii).

I *Lönarbetaren och samhället* (1900), som redan förelåg i färdigt skick när detta skrevs, förklarade Steffen att boken utgör en fortsättning och avslutning på *Lönsystemets historia* där »lefnadsstandardvariationerna» under perioden 1830–90 hade behandlats, men ej *orsakerna* till dessa. Så skedde här i några kapitel (4–7), medan övriga kapitel belyste »*arbetarfrågans närvarande beskaffenhet*». Han förklarade vidare att »det icke varit möjligt att alldeles undvika användningen af några allmänna sociologiska formler», åtminstone inte när syftet som här var att härleda mer allmänna teser rörande den sociala frågan. En sådan »sociologisk formel» var att han ville, tydligt inspirerad av Spencer, »uppfatta det *moderna* ekonomiska samhället såsom en 'produktions-organism'» (Steffen 1900:v–vi).

Artikulerade tankar och planer kring sociologin

Under denna period började Steffens planer på en framtid som sociolog att anta mer bestämda former. När den svenske författaren Viktor Rydberg år 1895 gick bort passade Steffen på att framhålla dennes betydelse som sociolog. Rydberg var en av dessa författare, förklarade Steffen i ett brev till »Handelstidningens» redaktör Henrik Hedlund, som förmådde att se »den allmänna sociologiska bakgrunden bakom de [...] kulturhistoriska spörsmålen». Och en sådan person borde på något sätt hedras, förslagsvis genom att inrätta en professur i sociologi:

Sociologien är visserligen [...] en ung, knappt ännu akademiskt legitimerad vetenskap – men hvilken oändlig betydelse har den ej för de moderna samhällsmänniskorna, som halft bedöfvade af det ekonomiska och kritisk-naturvetenskapliga framåtskridandets fabelaktiga omgång, hjälplöst trefva efter en kulturidé. (Steffen till Hedlund 19/II 1895; citerat ur Lilliestam 1960:68)

Efter ett av sina fåtaliga besök i Sverige tvingades Steffen emellertid konstatera i sin dagbok: »Motviljan mot och likgiltigheten för den sociologiska vetenskapen visade sig emellertid vara så stor i Sverige, att jag slog dessa spekulationer ur hågen» (Steffens tankebok 1898, händelse daterad till 1896; citerat ur Lilliestam 1960:85). Men Steffen övervann – som vanligt, skulle man kunna tillägga – dessa tillfälliga motgångar relativt snart. Redan samma år formulerade och presenterade Steffen för första gången sin syn på sociologin inför en större publik. Detta skedde med uppsatsen »Några tankar om sociologien», vilken typiskt nog ingick i en litterärt inriktad bok bestående av »skrifter på vers och prosa» kallad *Vintergatan* (1896).

I »Några tankar om sociologien», vilken således publicerades under det fyraåriga uppehållet mellan de två studierna av *Lönsystemets historia*, skisserade Steffen sin syn på den nuvarande socialvetenskapens ställning och inriktning. Han menade sig då kunna urskilja en grupp av historiska och en grupp av »biologiska» eller teoretiska socialvetenskaper. Inom båda grupperna återfanns å ena sidan de socialvetenskaper som var inriktade mot det individuella och å andra sidan de som studerade det samhälleliga eller generella. Till de teoretiska och generellt inriktade vetenskaperna räknade han bland andra nationalekonomin och statistiken, medan biografien, genealogin och den politiska historien placerades i gruppen »historiska *personlighetsvetenskaper*». Det fanns emellertid, som Steffen såg det, problem förknippade med den förefintliga socialvetenskapen och dess splittrade organisation, nämligen »att den behandlar samhällslifvet i sektioner, att den ej är metodologiskt enhetlig samt att den därför är ur stånd att gifva oss de allra allmännaste lagarna för samhällslifvets historia och biologi» (Steffen 1896:139). Slutsatsen var därför – inte så förvånande – att det behövdes en ny socialvetenskap, en sociologi.

Den bör intaga en central och öfverordnad ställning till de öfriga, i det att den iakttar afhängighetsförhållandena mellan de af de andra behandlade företeelsegrupperna samt slutligen summerar allt socialvetenskapligt arbete genom att sammanfatta det viktigaste allmän-giltiga i dessa och alla andra sociala afhängighetsförhållanden. (Steffen 1896:140)

Sociologin skulle således vara den sammanfattande socialvetenskapen, men också den grundläggande genom att den sökte de för alla socialvetenskapliga fakta minsta gemensamma »psykiska enheterna». På den vägen, genom att upprätta ett slags periodiskt system över det sociala livets »grundämnen», menade den före detta kemisten Steffen¹⁵, »blir det möjligt att använda sociologiens resultat för att belysa de stora spörsmålen om samhällets värde för individen och om samhällsutvecklingens värde för mänskligheten». Därmed blev det också möjligt att bana väg för »en rationell social idealism, hvars uppgift blir att skapa det samhälle, som bäst garanterar framträdandet af gifna ideal af mänsklig individualitet», en uppgift som emellertid inte tillkom sociologen utan den »sociologiskt upplyste filosofen» (Steffen 1896:154).

Redan i denna sin första skrift om sociologin gav Steffen uttryck för flera av de tankegångar som han senare kom att vidareutveckla. Den sociologiska frågans kärna rör, som Steffen såg det, individens förhållande till samhället, personlighetens utveckling i relation till den övergripande samhällsutvecklingen. Det var denna problemställning som Steffen utgick från och hela tiden återvände till. Och sociologins övergripande syfte skulle hela tiden vara att förse socialpolitiken med ett vetenskapligt underlag för rationella beslut och reformer. Lika varaktigt i Steffens för övrigt ombytliga tänkande var det evolutionistiska perspektivet. Det var först genom att studera det mänskliga samhällets hittillsvarande utveckling som det blev möjligt att säga något om det nuvarande samhället och dess grundläggande mekanismer. I detta avseende anslöt sig Steffen mer eller mindre helhjärtat till Spencers evolutionism. Det fanns emellertid

---

¹⁵ Som kemist hade Steffen både skolats in i ett reduktionistiskt tänkesätt och upplevt de enorma framgångarna med den ryske kemisten Jurij Mendelejeffs periodiska system från 1869.

en stor och avgörande skillnad mellan de två som rörde vidden i deras anspråk. Medan Spencer ville finna evolutionens *universella* lagar, begränsade sig Steffen till det mänskliga – och i viss mening det biologiska – livets lagar. Resultatet av Spencers teori, förklarade Steffen, »blir därför icke hvad jag skulle kalla för en sociologi utan ett evolutionistiskt system för socialvetenskaperna» (Steffen 1896:145). Om Steffen var en *sociolog* med ett evolutionistiskt perspektiv, var Spencer en *evolutionist* med ett sociologiskt perspektiv.

Steffen ville således dra en gräns mellan människan och naturen, det levande livet och den döda materien. I den meningen var han en ontologisk dualist. Positivist var han såtillvida att han med Comte ville hävda att det fanns lagar att upptäcka i samhället likaväl som i naturen. Däremot var det inte *samma* lagar som härskade i samhället som i naturen. I denna mening ville Steffen – i likhet med de demarkationsförsök som gjordes i Tyskland av bland andra Dilthey och nykantianerna¹⁶ – betona skillnaderna mellan de vetenskaper som behandlade människan och de vetenskaper som studerade den livlösa naturen. Här skilde sig Steffen och Spencer åt. Steffen tog vidare avstånd från Spencers ensidiga upptagenhet vid det generella eller nomotetiska eftersom detta ledde till att det individuella eller idiografiska negligerades: »Låter man, såsom Spencer och hans biologiska skola, plasticiteten nästan alldeles bortskymma explosiviteten, så att det i hufvudsak blir miljööen, som omdanar individen, då kommer man ovillkorligen till en helt annan grunduppfattning af individ och samhälle, än om man i lifvet ser en ex-

---

¹⁶ Se bl.a. Liedman (1983:210), Eliæson (1982:74–75) och Edholm (1981). Gränsdragningsfrågan mellan disciplinerna utgjorde ett centralt vetenskapsteoretiskt problem i samtiden och resulterade i flera olika förslag. 1883 myntade Wilhelm Dilthey begreppet »andevetenskaper» med sin bok *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Främst innebar demarkationslinjen ett försök att värna vetenskaperna om människan från att koloniserats av den framgångsrika naturvetenskapens metoder. 1894 presenterade nykantianen Wilhelm Windelband ett nytt gränsdragningsförslag. Motivet var detsamma som hos Dilthey, att värna de historiska vetenskaperna mot positivismens objektivistiska och naivt realistiska kunskaps teori. De »idiografiska» vetenskaperna syftade till att lyfta fram det unika och individuella i historien, till skillnad från de lagsökande »nomotetiska» vetenskaperna.

plosivitet, hvars hemlighetsfulle bärare just individen är» (Steffen 1896:151).

Vägen till professuren

År 1897, efter fyra år i Tyskland och tio år i England, flyttade Gustaf och Oscara Steffen till Florens. Från och med denna tidpunkt var hans sikte inställt på en framtid som sociolog i Sverige. Problemet var att det saknades några egentliga befattningar i ämnet, varför han tvingades bidra till att framskapa sådana själv. Steffen gick strategiskt till väga och riktade sina framstötter mot de två relativt nya högskolorna i Stockholm respektive Göteborg. Till skillnad från de mer traditionstyngda universiteten i Uppsala och Lund befann sig de båda högskolorna i en expansionsfas där sannolikheten var större för att det skulle skapas nödvändiga utrymmen för ett nytt ämne som sociologi.

I Stockholms högskola och dess styrelse hade Steffen viss insyn genom sina kontakter med Lorénska stiftelsen. I ett långt brev till den lorénske styrelseledamoten och före detta rektorn vid högskolan, Gösta Mittag-Leffler, förklarade Steffen att han hade funderat på hur han bäst skulle ordna sina »studier och socialvetenskapliga arbeten under den närmaste tiden för att med utsikt till framgång kunna söka en nationalekonomisk eller (hälst) sociologisk lärarebefattning vid Stockholms Högskola, då en dylik någon gång blir anslagen ledig». För stunden handlade det emellertid om att få ihop ekonomiska medel för två eller tre universitets- och reseår, förklarade Steffen, »som skola, det kan jag redan nu utan förhåvelse hoppas, göra mig till en känd fackman på det socialvetenskapliga området». Mittag-Leffler vidareförmedlade i sin tur brevet till en annan styrelseledamot i Lorénska stiftelsen, Axel Key, och bifogade ett följebrev där han föreslog att stiftelsen borde ta ett ordentligt grävtag i fondens sinande kista: »Vi kunna väl knappast bättre använda de medel vi ha kvar» (Steffen till Mittag-Leffler 18/12 1899 samt Mittag-Leffler till Key 16/1 1900; KIBIC). Därigenom blev det ekonomiskt möjligt för Steffen att vetenskapligt meritiera sig för en eventuell professur. Någon sociologisk befattning vid Stockholms högskola blev emellertid inte av. Istället kom det att bli vid Göteborgs högskola som professuren till slut inrättades.

Även i detta fall var Steffen själv aktiv. År 1899 kontaktade han sina vänner Henrik Hedlund och Karl Warburg som båda satt i ledningen för *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Warburg, som då även var professor i litteraturhistoria vid högskolan, fick i oktober ett brev i vilket Steffen berättade om sina ansträngningar för att kvalificera sig:

Att jag någon gång skall kunna komma tillbaka till Sverige för att stanna där på för mig antagliga villkor vågar jag hoppas, alldenstund den sociologiska specialitet, som jag nu upparbetar och i vilken jag hoppas blifva mogen om några år, är alldeles orepresenterad i Sverige men besitter ett stort värde för ett modernt industri- och kultursamhälle. (Steffen till Warburg 6/10 1899; citerat ur Lilliestam 1960:85)

Åren runt 1900 vidtog så ett intensivt arbete från de båda parternas sida. Warburg och Hedlund å sin sida bearbetade professorerna på högskolan och grosshandlaren August Röhss, vars bror just avlidit och efterlämnat en stor förmögenhet, medan Steffen å sin sida skaffade sig den nödvändiga formella kompetensen. Efter två års studier hos nationalekonomerna Lujó Brentano i München och Richard Ehrenberg i Rostock kunde Steffen i augusti 1902 dissertera på ett 51 sidor tunt särtryck av den tyska upplagan av *Lönsystemets historia*. Under tiden hade Hedlund och Warburg lyckats övertala Röhss att donera medel till en professur i »nationalekonomi och sociologi». Till sakkunniga utsågs tre nationalekonomer, varav två med lorénsk anknytning, Johan Leffler och David Davidson; den tredje sakkunnige var Harald Westergaard, professor vid Köpenhamns universitet. Med deras utlåtanden som underlag var den röda mattan utrullad för Gustaf Steffen. 1902 förordnades han den röhsska professuren i nationalekonomi och sociologi, och året därpå, 1903, utnämndes han till ordinarie innehavare av tjänsten (Lilliestam 1960:85–89 och Lindberg & Nilsson 1996:179).

Tre sociologiska texter: 1905, 1907 och 1910–11

Den första större uppgift som Steffen grep sig an sedan han blivit professor var att ge ut en serie häften under titeln *Sociala studier: Försök till belysning af nutidens samhällsutveckling*. Det första häftet kom ut 1905 och det sjätte och sista 1908. Av dessa är det andra häf-

tets kapitel om »Vår tids samhällsforskning» (1905) mest intressant i det här sammanhanget. Här presenterade Steffen sin syn på socialvetenskapen och sociologin för andra gången, denna gång riktad mot vad man skulle kunna kalla en »socialreformatoriskt sinnad» läsekrets, vilket också präglar textens uppläggning och inriktning. En större betoning lades sålunda vid sociologins praktiskt-politiskt tillämpbara sidor. Grundtanken var nu liksom tidigare att det moderna samhället hade framskapat behovet av en sociologi: »Ju mer de modärna samhällena sönderslitas af klasskamp och partistrider, desto nödvändigare blir det att grundlig samhällsforskning och allmänt spridd samhällskunskap få kasta sitt ljus öfver kamplusten och få lysa i de stridandes sinnen» (Steffen 1905:13). Vidare menade Steffen – återigen – att behovet av en sociologi, en systematisk och *allmän* socialvetenskap, motiverades av de nuvarande socialvetenskapernas tilltagande specialisering. Först med en överblickande och sammanfattande sociologi blir det möjligt att tillgodogöra sig de speciella socialvetenskapernas resultat och omsätta dem i socialpolitiska reformer (Steffen 1905:18).

Redan innan det sista häftet i serien hade kommit ut presenterade Steffen år 1907 en utvidgad och bearbetad version av den förra texten. Den här gången vände han sig till en ännu bredare läsekrets. Skriftens titel löd *Sociologien: dess föremål och problem* och var utgiven av Norrländska Studenters Folkbildningsförening. Framställningen var populärt hållen men samtidigt mer utförlig och ingående, i synnerhet när det gällde sociologins roll som grundläggande socialvetenskap. I »Några tankar om sociologien» hade Steffen relativt flyktigt förklarat att sociologin studerar »de mänskliga individernas psykiska gemenskap», det vill säga samhällets sammanhållande element (Steffen 1896:141). I *Sociologien* förtydligade Steffen denna tanke och utvecklade den i en socialpsykologisk riktning, vilket innebar att »den enskildes sjäslif» ställdes i fokus. Samhället, förklarade Steffen, är något som finns i medvetandet hos var och en och det utgörs av de gemensamma dragen hos två eller fler individer. »Sociologien», kunde således Steffen proklamera, »är en vetenskap om hvad som försiggår människorna emellan; den är en vetenskap om det mellan-mänskliga» (Steffen 1907:6). Till en av sociologins uppgifter hör att studera det sociala

livets former, däribland, förklarade han inspirerad av Georg Simmel och Gabriel Tarde, social växelverkan och »härming» eller imitation.¹⁷ När det gäller sociologins förhållande till de övriga socialvetenskaperna och dess relation till socialpolitiken var ordalydelse mer eller mindre likalydande från tidigare (Steffen 1907:58 ff).

Det i särklass mest betydelsefulla nytillskottet i Steffens idékompott efter sekelskiftet skedde omkring 1909. Då läste han den franske filosofen Henri Bergsons två år tidigare utkomna bok *L'évolution créatrice*, där denne presenterade sin »biologiska kunskaps-teori». Kunskapsteorin bottnade i en evolutionistisk uppfattning enligt vilken tillvaron var ständigt föränderlig. Detta faktum hade enligt Bergson ignorerats av naturvetenskaperna och det av dem influerade positivistiska samhällstänkandet. Kunskap når man, menade Bergson med den polemiska udden riktad mot den materialistiska positivismen, genom att utnyttja sina typiskt mänskliga egenskaper och på inkännande väg – med intuition – förstå sig själv och därmed omvärlden. Forskaren är ju själv en del av verkligheten, av evolutionen.

Bergsons teorier föll i god jord hos evolutionisten och på senare tid anti-positivisten Steffen. Redan i »Några tankar om sociologien» (1896) hade Steffen i första hand influerad av Nietzsche utvecklats grunddragen i en evolutionistisk och dualistisk kunskapsteori. Med Bergson gavs sociologin, enligt Steffen, en fast epistemologisk grund att stå på. Och som Henrik Klackenberg har visat i sin filosofiska licentiatavhandling är det mot bakgrund av dessa Steffens redan halvfärdigt utvecklade tankar som »det utomordentligt

---

¹⁷ Simmel utgick från den sociala växelverkan som uppstår mellan två eller flera individer. Steffen utvidgade dennes samhällsbegrepp till att även gälla ensidig påverkan, vilket Simmel själv inte hade något emot utan snarare uppfattade som en fråga om hur man definierade begreppet (Simmel till Steffen 30/10 1908; GUB). En av det sociala livets mest grundläggande former var »härmingen» eller vad Tarde kallade »imitationen». Härmingen, vilken inte sällan »försiggår under medvetandets tröskel», betraktade Steffen som »en grundbetingelse för all uppfostran och undervisning» vilken därigenom bidrog till en sammanhållning och gemenskap mellan samhällets individer (Steffen 1907:47).

snabba absorberandet av B[ergson]s filosofi» skall förstås (Klackenberg 1931:143).

1910 började så utgivningen av Steffens vetenskapliga »magnum opus», *Sociologi: En allmän samhällslära*. Verket bestod av fyra delar med genomgående paginering och kom vid fullständigandet år 1911 att omfatta närmare 800 sidor. Möjligen är den tyska titeln mer informativ än den svenska: *Die Grundlage der Soziologie: Ein Programm zu der Methode der Gesellschaftswissenschaft*. Det främsta nyttillskottet låg nämligen i att Steffen här betydligt mer utförligt och ingående än i föregående texter beskrev sociologins metodologiska aspekter. Och här är inflytandet från Bergsons idealistiska filosofi tydligt.¹⁸ Men i övrigt kan *Sociologi* snarast ses som en vidareutveckling av de tankar som Steffen redan 1896 hade presenterat på ett mer preliminärt sätt i »Några tankar om sociologin». Det grundläggande problemet rörde fortfarande individens förhållande till samhället och Steffens perspektiv var nu liksom tidigare det evolutionistiska.

Med Bergsons stöd tog Steffen starkt avstånd från positivismens naivt realistiska kunskapsteori. Dess ohållbarhet var enligt Steffen uppenbar: »Vi genomleva just nu en den mest betydelsefulla kris inom den kunskapsteoretiska forskningens utveckling.» Behovet var starkt av att söka nya vägar, och, förklarade han vidare, »[s]å vitt jag kunnat finna är Henri Bergson den tänkare, som för närvarande går i spetsen för nydaningssträvanden» (Steffen 1910–11:629). Bergsons stora förtjänst i det sammanhanget var hans konsekvent genomförda dualism, förklarade Steffen, »att vi måste skilja mellan *tvänne artolika* förhållanden mellan begreppet och det som begripes. Det ena förhållandet ha vi att göra med, då det som begripes är en livsföreteelse. Det andra förhållandet ha vi att göra med då det som begripes är ett livlöst ting eller en materiell (energetisk) förändring» (Steffen 1910–11:632). Annorlunda uttryckt är samhällsforskaren i egenskap av samhällsvarelse alltid en del av studieobjektet, medan naturvetenskapsmannen tvärtom måste nöja sig med att betrakta sitt studieobjekt »utifrån» (Steffen 1910–11:555–556).

---

¹⁸ Enligt Lilliestam (1960:151) bestod Steffens självständiga insats som sociolog just i hans tillämpning av Bergsons kunskapsteori.

Samhällsforskaren kunde således studera samhället så att säga »inifrån». Den kunskapsförmåga som kom till användning i det sammanhanget var *intuitionen*, vilken enligt Steffens synsätt var belägen mellan instinkten och intellektet, mellan det undermedvetna och det medvetna. Med intuitionen kunde sociologen ur sitt eget medvetande höja det undermedvetna till ett medvetet plan. Han skulle så att säga blicka in i sig själv. Med introspektionens och intuitionens hjälp kunde han nå insikt i vad det innebar att vara människa, att vara samhällsvarelse (Steffen 1910–11:611). När väl intuitionen hade förmedlat information från undermedvetandet var det intellektets tur att ta över. Med intellektet och med hjälp av de andra specialvetenskapernas forskningsresultat blev det sociologens uppgift att konstruera ett logiskt system över de sociala företeelserna (Steffen 1910–11:556). Därtill gällde det »att kröna verket – genom ett sociologiskt 'lag'-begrepp», en formel för livets utveckling (Steffen 1910–11:779–780). Därmed hade den deskriptiva sociologin gjort sitt, det vill säga »bragt sitt vetenskapliga arbetes frukter uti det för socialfilosofen färdiga skicket». När detta var gjort var det socialfilosofens och socialpolitikerns uppgift att ta över (1910–11:782).

Steffens syn på sociologin som den kom till uttryck i *Sociologi* och de tre föregående texterna där han presenterade sina tankar kring denna vetenskap förblev förvånansvärt oförändrad. I sina grunddrag fanns dessa tankar preliminärt utvecklade redan 1896. I »Några tankar» hade han betonat att »det sociala» stod att finna i individens medvetande och gjort en strikt åtskillnad mellan å ena sidan de vetenskaper som studerar livet och å den andra de vetenskaper som studerar den livlösa materien. Med Bergsons kunskaps-teori blev det möjligt att på ett mer artikulert sätt hålla naturvetenskapernas generalistiska anspråk på avstånd.

Samtidigt är det uppenbart att Steffens *väg till* sociologin var en följd av hans mer allmänna idéutveckling. Denna kan i stora drag sägas ha tagit sin utgångspunkt i en materialistisk samhällssyn kombinerad med en positivistisk kunskapsyn. Successivt fjärmade han sig från denna ståndpunkt och utvecklade med tiden en dualism vilken »räddade» människan och samhället undan den determinism som en ensidig materialism innebar. I detta avseende kom

Bergsons evolutionistiska idealism att bli en viktig hållpunkt. Denna idéutveckling kan förefalla originell, för att inte säga kuriös. Betraktad mot bakgrund av det allmänna samhällstänkandet i samtiden framstår denna omorientering däremot som ovanligt tids-
typisk.

Från positivism till idealism

Den amerikanske historikern Henry Stuart Hughes beskriver i sitt numera klassiska arbete om det europeiska samhällstänkandet kring sekelskiftet, *Consciousness and Society* (1958), den allmänna och grundläggande omorientering som äger rum under denna period som en positionsförskjutning från just en »positivistisk» till en »idealisk» samhällsuppfattning. Denna »intellektuella revolution» på samhällstänkandets område, noterar Hughes, bars mer eller mindre upp av en och samma generation, nämligen de samhällstänkare som trädde fram under 1890-talet. Kännetecknande för Max Weber, Emile Durkheim, Vilfredo Pareto, Benedetto Croce, George Sorel, Henri Bergson, Sigmund Freud, Carl G. Jung och Ernst Mach var att de alla tog sin utgångspunkt i ett positivistiskt färgat vetenskapsideal, men ganska snart insåg dess brister och efterhand orienterade sig mot en mer idealistiskt förankrad samhällssyn där individen och dennes medvetande kom att tillmätas stor betydelse.

I stort kan denna nyorientering förstås som en reaktion på det rationella upplysningstänkandet, enligt vilket ständigt nya kunskapsområden låg och väntade på att upptäckas och ges en förklaring. Vad denna generation samhällstänkare insåg var att vetenskapen i allmänhet och naturvetenskapen i synnerhet har sina begränsningar, vilket i sin tur aktualiserade nya frågor om värderingarnas betydelse för det sociala handlandet, om människans undermedvetande, om svårigheten att nå sann och evig kunskap om ett ständigt föränderligt samhälle, om subjektets betydelse i forskningsprocessen, etcetera.

Ett tillfredsställande svar på dessa frågor var knappast möjligt att ge om inte subjektets medvetande ställdes i fokus. Med den erfarenheten sökte man sig nya vägar. Freud orienterade sig bort från den fysiologiska neurologin och intresserade sig för det undermed-

vetna och för introspektiva metoder, samtidigt som han i sina senare arbeten problematiserade individens förhållande till den omgivande kulturen. Henri Bergson övergav sina positivistiskt färgade ståndpunkter och utvecklade tankar kring intuitionen och livets mer grundläggande värden, *élan vital*, en slags motsvarighet till Freuds *libido* och det Nietzsche kallade »viljan till makt». Intuitionen hade sin metodologiska motsvarighet i Diltheys »inlevande förståelse», medan Webers *verstehen* utgjorde ett försök att förena det värde- och känslomässiga med det logiska och förnuftsmässiga.

Resultatet blev i många fall ett mer nyanserat synsätt på människan och samhället. Trots orienteringen bort från en mer renodlad positivism övergav man den emellertid sällan helt. De rationalistiska idealen och tilltron till de vetenskapliga förklaringarna, vilka i högre grad var »positivistiska» än »idealistiska», behöll man, liksom i många fall ett mekanistiskt språkbruk vilket i regel var mer positivistiskt än idealistiskt färgat. Svårigheten bestod i att upprätthålla balansen mellan dessa extremer. Ibland lyckades det. I andra fall ledde dessa funderingar vidare till ståndpunkter vilka snarast måste betecknas som irrationalistiska eller spiritualistiska. I denna omorientering deltog den mycket bereste och i samtidens vetenskapsteoretiska diskussioner insatte Gustaf Steffen. Hans eklektiska tänkande kan därför också ses som en komprimerad sammanfattning av sekelskiftets västerländska samhällstänkande.

Steffens spekulationer – en vidareutveckling eller återgång?

Gustaf Steffen upplevde problemet att förena ett rationalistiskt vetenskapsideal med en subjektivt grundad förståelse av det föränderliga och det svårgripbara. Han lyckades länge att balansera de motstridiga kunskapsidealerna och han utvecklade på så sätt en sociologi vilken förenade individen med samhället och med utvecklingen. Frågan är vad som hände sedan?

Direkt efter krigsslutet påbörjades utgivningen av Steffens trebandsverk *Världsåldrarna: Samhällets och kulturens allmänna utveckling* (1918–20). Det är tveksamt om det är lämpligt att ta upp detta i flera avseenden mycket märkliga arbete i det här sammanhanget eftersom det ur dagens perspektiv saknar något egentligt sociologiskt värde. Det som talar för motsatsen är att Steffen själv

betraktade *Världsåldrarna* som en fortsättning på *Sociologi*. Men som Lilliestam framhåller torde Steffen ha omarbetat och utvidgat de ursprungliga planerna avsevärt innan de fick det utseende de har i *Världsåldrarna*. Redan i *Sociologien* (1907) förvarnade emellertid Steffen om ett arbete i denna stil: »Slutligen bör framhållas, att den allmänna historieforskningen i våra dagar börjat ställa sig rent sociologiska uppgifter. Exempel härpå äro Karl Lamprecht [...] och Kurt Breysig [...]. Behovet att tränga fram till världshistoriens grundfakta och grundfaktorer har gifvit upphov till dessa sträfvan- den» (Steffen 1907:70–71). Just Lamprechts och Breysigs positivistiska historieteorier kom att utgöra de viktigaste förebilderna för *Världsåldrarna*, vars storslagna syfte Steffen beskrev i förordet som »att upptäcka hela mänsklighetens och världshistoriens universella typserie av samhälls- och kulturformer; om möjligt allt ifrån tillståndet i Europa och annorstädes före den äldre stenåldern ända fram till världskrigets kämpande stater» (Steffen 1918:xv).

Resultatet blev ett renodlat evolutionistiskt verk i positivismens anda och, i enlighet med den rådande tidsandan, utrustat med nationalistiska förtecken, där själva periodindelningen utgjorde målet för undersökningen. Trots detta hävdade Steffen att hans metod var empirisk. Det hela är, enligt Lilliestam, både anmärkningsvärt och överraskande och kan knappast förstås som något annat än en *återgång* till de positivistiska vetenskapsideal som Steffen med hjälp av Nietzsche och Bergson hade frigjort sig ifrån. Lilliestam är mycket hård i sin kritik: »Vad han företog var i själva verket en oerhörd, deduktiv våldförsel på historien» (Lilliestam 1960:172).

Världsåldrarna är verkligen ett anmärkningsvärt arbete. Där- emot behöver det inte framstå som så överraskande med tanke på den problembakgrund som Hughes tecknar. Ur det perspektivet framstår *Världsåldrarna* snarare som en mer eller mindre konsekvent fortsättning på den omorientering som Steffen, i likhet med så många andra samhällstänkare, påbörjade kring sekelskiftet: från positivism till idealism. Skillnaden mellan Steffen och de samhällstänkare som idag räknas till »klassikerna» var att Steffen fortsatte att löpa linan ut, vilket paradoxalt nog innebar att han åter närma- de sig en extremt positivistisk ståndpunkt, dock inte samma som han hade utgått ifrån.

Konsekvensen av *Världsåldrarna* blev i vilket fall som helst ödesdiger. Troligen är det detta arbete mer än något annat som har bidragit till att Steffen blivit ihågkommen som en spekulativ och deduktiv syntesmakare med uppförstorade evolutionistiska anspråk. Ett likhetstecken mellan Steffens namn och *Världsåldrarna* skymmer emellertid Steffens övriga och mer betydelsefulla insatser som sociolog och socialvetenskapsman. Det evolutionistiska perspektivet går givetvis inte att radera bort, och antagligen låg detta honom till last i och med att den naiva framstegsoptimismen blev allt mer ifrågasatt. Men det motiverar ändå inte Steffens oförtjänta bortglömdhet i den sociologiska historieskrivningen. Steffen var trots allt Sveriges förste professor i sociologi.

III. Sociologin som inte blev av?

Det sociologiska icke-arvet efter Steffen

När Steffen gick bort den 15 april 1929 hade han fastnat i sitt tänkande sedan ett tiotal år tillbaka. I och med detta försvann också sociologin som ämne från de svenska universiteten och högskolorna. Gustaf Åkerman, som efterträdde Steffen på den röhsska professuren, var sociolog bara till namnet. Åkerman kom från en docentur i nationalekonomi vid Lunds universitet och bedrev aldrig någon undervisning i sociologi. Först när Åkerman trädde tillbaka 1953 togs det sociologiska tillägget bort, vilket i praktiken bara innebar att en tom formalitet försvann.¹⁹

Detta aktualiserar den inledande frågeställningen: Vad hände med svensk sociologi efter Steffen? Försvann den helt, för att återuppstå först ett par decennier senare, fast då i en helt annan form? Saknar de två sociologierna helt förbindelse med varandra? Och

---

¹⁹ Tre personer sökte tjänsten efter Steffen: Eric Lindahl, Karl Petander och Gustaf Åkerman. Av dessa var det bara Petander som var meriterad i sociologi, men han var å andra sidan dåligt meriterad i nationalekonomi. Åkerman var däremot en etablerad nationalekonom med en kapitalteoretisk avhandling i Böhm-Bawerks och Wicksells anda om hur investeringar i realkapital på bästa sätt kan samverka med anskaffning och avlöning av arbetskraft. Sakkunnighetsutlåtanden lämnades av de tre nationalekonomerna prof emer David Davidsson, Uppsala, prof Emil Sommarin, Lund, och prof Gösta Bagge, Stockholm (Lindberg & Nilsson 1996:182–183).

vad hände i så fall under den förment »o-sociologiska» mellankrigstiden?

Vad jag med denna uppsats har velat visa är att den sociologi som Gustaf Steffen företrädde och utvecklade på intet sätt låter sig kategoriseras och bortförklaras som ensidigt kontinental, teoretisk och »spekulativ» – även om inslag av detta slag är möjliga att återfinna, i synnerhet hos den senare Steffen. Steffens sociologi var mycket mer än så, och den låter sig med fördel förstås ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv vilket betonar de samtida sociala, politiska och vetenskapliga debatterna. I det sammanhanget framstår Steffens allmänfilosofiska och vetenskapliga omorientering som mer tidstypisk än originell; Steffen tillhörde den första generationen sociologer och brottades med samma grundläggande problemställningar som de.

Detta gör inte frågan om det vetenskapshistoriska »glappet» mindre problematisk. Tvärtom: Hur skall i så fall det sociologiska icke-arvet efter Steffen förklaras? Mest direkt och explicit har frågan behandlats av Ingalill Eriksson i uppsatsen »Den svenska sociologins dolda historia – fallet Gustaf Steffen» (1994). Att Steffen till stor del glömts bort av dagens sociologer menar hon beror på »osynliggörandet av den första pionjärtiden inom svensk sociologi». Detta så kallade osynliggörande hänför hon till tre delförklaringar: kampen mellan universitet och högskolor, Steffens opassande tyskvänlighet och det i samtiden utbredda intresset för fältstudier (Eriksson 1994:53). Tyvärr gör hon ingen närmare utredning kring dessa påståenden.

I stället kan det vara lämpligt att vända på frågeställningen och fråga sig varför Steffen – i likhet med så många andra »icke-klassiker» – inte blev *synliggjord*. Ett svar i den riktningen återfinns hos Åke Lilliestam som antyder att Steffen aldrig skulle ha utvecklat någon egentlig sociologi. Steffen var upptagen med tankar om sociologin, men genomförde inga egna undersökningar om individens uppträdande i samhällslivet. Han var och förblev sysselsatt med ett vetenskapsteoretiskt förarbete (Lilliestam 1960:74, 150–151). Problemet är att man med en sådan uppfattning om vad som skall betraktas som »sociologiskt» diskvalificerar till och med Steffens huvudarbete *Sociologi* som o-sociologiskt. Därmed tar man

udden av all vidare diskussion av frågan, vilket knappast är meningsfullt.

En mer tänkvärd förklaring som i likhet med Lilliestams kan sägas förlägga orsaken till brister i Steffens sociologi erbjuder den engelske idéhistorikern J.W. Burrow. Burrow (1989) diskuterar på ett mer allmänt plan vad han kallar den »samhällevolutionistiska» skolbildningen inom sociologin och dess vidare öden, vilket därigenom äger giltighet även i fallet Steffen. Till skillnad från de »durkheimianska», »weberianska» och »marxistiska» skolorna, menar Burrow, fastnade samhällevolutionisterna i en metodologisk tradition med rötter tillbaka hos Comte och Spencer. I sin senare tappning företräddes den av bland andra Edward Tylor, James Frazer, Lewis Henry Morgan, Friedrich Bachofen, J.F. McLennan och Henry Maine – alla flitigt refererade av Steffen. Vad man ville göra var att med »komparativa» metoder förklara det civiliserade Europa som ett resultat av uppbrottet från det primitiva stamsamhället. Sålunda var Englands ende sociolog, Leonard T. Hobhouse, långt in på 1920-talet sysselsatt med att modifiera Spencers evolutionistiska samhällsteorier (Burrow 1989:23–29). När det evolutionistiska paradigmet miste sin förklaringskraft sjönk det publika och det vetenskapliga förtroendet för de tänkare som var verksamma inom det samma i motsvarande mån. Och i likhet med de samhällevolutionistiska tänkarna gick Gustaf Steffen, »the Swedish Hobhouse» som han omnämns av Carl-Gustaf Thomasson (1962:280), ett dystert öde till mötes: i dag nästan bortglömd och i många fall svår att ta på allvar.

En annan typ av förklaring vilken mer betonar den bristande institutionella förankringen – men alls inte utesluter den förra förklaringsmodellen – har förts fram av idéhistorikerna Bo Lindberg och Ingemar Nilsson (1996). I sin historik över Göteborgs högskola betonar de att Steffen rekryterades till Högskolan i första hand som sociolog. Redan från början kom dock sociologin att spela en underordnad roll i undervisningen. Nationalekonomin utgjorde examensämne, medan sociologin kom in först på trebetygsnivån. Anledningen var att man måste anpassa kursfordringarna efter motsvarande professurer i Uppsala och Stockholm, och där saknades sociologin. Nationalekonomin med dess mer praktiskt inrik-

tade undervisning och samhällliga tillämpbarhet stämde dessutom bättre överens med den ämbetsmannatradition och det statsidealistiska synsätt som fortfarande dominerade inom det högre utbildningsväsendet. Steffen brukade ägna sociologin någon föreläsningsserie de flesta år, men då under något allmänt tema som »sociologins förhållande till nationalekonomin», »den sociala verkligheten och de sociala åskådningarna» eller »individens och samhällsutvecklingen». Talande är också, som Lindberg och Nilsson framhåller, att sociologin hänvisades till de offentliga föreläsningarna, vilket från vetenskaplig akademisk synpunkt snarast innebar en degradering av ämnet. Trots detta erbjöd Steffens sociologiska undervisning nya och ovanliga perspektiv vilka enligt flera vittnesbörd gjorde intryck på dem som följde den (Lindberg & Nilsson 1996:179–182; se även Hessler 1982:149–151 och Eriksson 1994:52).

Trots den röhsska professurens utformning innebar detta således att sociologin saknade institutionell förankring i den praktiska undervisningen, vilket i sin tur mer eller mindre omöjliggjorde reproduktionen av det intellektuella projekt som Steffens sociologi innebar. Denna ofta bortglömda aspekt av social- eller samhällsvetenskapernas diskursiva formering betonas av de två vetenskapssociologiskt inriktade statsvetarna Peter Wagner och Björn Wittrock (1991:332–341). Den utbildningsmässiga och professionella praktiken var dessutom intimt förknippad med den kognitiva utvecklingen inom forskningen. På de ställen där man misslyckades att tydliggöra sociologins professionella uppgift och definiera dess sociala roll fick den också de största institutionella svårigheterna. Och så var, måste man konstatera, fallet med Gustaf Steffens sociologi vid Göteborgs högskola.

En person som redan i samtiden uppmärksammade detta institutionella problem var den fascinerande folkbildaren, skriftställaren och »amatörsociologen» E.H. Thörnberg. I en uppsats »Om sociologiens historia och uppgift» (1925) menade han att sociologin blivit olyckligt tillbakaträngd av nationalekonomin:

Det måste beklagas, att professor Steffen med den mångsidiga lärdom, den vetenskapliga lidelse, den forskarkraft och den hängivenhet för detta ämne, som utmärker honom, ej under de senaste fem-

ton åren innehaft en speciell lärostol i sociologi. Då hade han ju kunnat på ett helt annat sätt ägna sig åt denna disciplin, inom vilken han, trots sina uppgifters sammansatta karaktär, ändock åstadkommit resultat av bestående värde. (Thörnberg 1925:194)

Det socialvetenskapliga arvet efter Steffen

Trots denna Steffens diskutabla framgång som sociolog vill jag som nämnts i det föregående ändå hävda att han har haft åtminstone indirekt betydelse i den svenska sociologins och samhällsvetenskapens historia. Genom sin socialvetenskapliga inriktning och anknytning till Lorénska stiftelsen knöt Steffen an till en tidigare tradition vilken bland annat har berörts av Anders Gullberg i uppsatsen *Till den svenska sociologins historia* (1972) och mer explicit har behandlats av idéhistorikern Roger Qvarsell (1993) och sociologen Mats Beronius (1994). Tillsammans tar de fasta på den långa inhemska traditionen av sociala undersökningar och förvetenskapligt insamlade av empiriskt material vilken sträcker sig tillbaka till Sveriges förste ekonomiprofessor Anders Berch och Tabellverkets demografiska statistik. Från 1700-talet och framåt är det med detta perspektiv möjligt att urskilja en historisk linje över provinsialläkarna, landshövdingaberättelserna och fattigvårdsundersökningarna till de stora statliga undersökningarna och vår tids datainsamlingar.

Erik Allardt för fram liknande tankar i sin uppsats om den skandinaviska sociologins historiska rötter (1993). Att den amerikanska sociologin hade ett starkt inflytande på den skandinaviska sociologin under efterkrigstiden går inte att förneka. Allardt betonar dock att det inte handlade om något ensidigt mottagande utan snarare om en omformulering och anpassning till de inhemska redan existerande traditionerna av sociala undersökningar och samhällsfilosofiskt tänkande. Allardt urskiljer tre traditioner av betydelse i detta sammanhang: 1) traditionen av konkreta sociala undersökningar med rötter i Tabellverket och med Emigrationsutredningen och E.H. Thörnberg som viktiga aktörer kring sekelskiftet 1900; 2) den nära kopplingen mellan å ena sidan sociologi och å andra sidan etnologi och socialantropologi vilken främst kom till uttryck i Finland med Edward Westermarck; 3) den logiska positivismen under 1930-talet med Axel Hägerström och Adolf Phalén vilken bland

annat inspirerade Gunnar Myrdal. I själva verket, menar Allardt, utgjorde dessa traditioner – genom att de betonade vikten av empiriska data och av en värdefri och oberoende vetenskap – förutsättningarna för den snabba och relativt smärtfria receptionen av den amerikanska sociologin efter andra världskriget (Allardt 1993:119–124). Allardts resonemang förefaller plausibelt i detta sammanhang. Den enda invändning man kan anföra är att både Gustaf Steffen och Lorénska stiftelsen lyser med sin frånvaro.

Mellankrigstiden kan te sig paradoxal. Var den o-sociologisk, eller tvärtom en tid då samhällsvetenskapligt tänkande genomsyrade stora delar av det svenska samhället? Jag skulle vilja svara: både och! Någon professur i sociologi fanns inte, men den sociologiska praktiken utvecklades inom det statliga utredningsväsendet. Och kanske var ämnets »sammansmältning» med den politiska verksamheten skälet till att dess ställning inom universitetsväsendet förblev svag.²⁰ I det avseendet kan det vara värt att framhålla makarna Gunnar och Alva Myrdal och deras samhällsvetenskapliga insatser. Trots de ämnesmässiga förankringarna inom pedagogiken respektive nationalekonomin är det, som Jan Olof Nilsson har visat, möjligt att räkna dem till »sociologins pionjärer i Sverige» (Nilsson 1994:288–289). Själv tror jag, i enlighet med mitt inledningsvis presenterade perspektiv, att det är mer fruktbart att betrakta makarna Myrdal som utövare av *socialvetenskap*. Detsamma gäller flera andra samhällsforskare i det tidiga moderna Sverige, däribland Gustaf Steffen.

Att mellankrigstidens sociologi ingalunda var koncentrerad till paret Myrdals göranden och tänkanden visar idéhistorikern Ingemar Nilsson i sin uppsats om »Einar Tegen och tidig svensk sociologi» (1989). Under en period var det filosoferna som hade hand om den akademiska undervisningen i ämnet. Torgny Segerstedt var själv filosof i botten. Andra filosofer som representerar denna koppling mellan filosofi och sociologi var Gunnar Aspelin, Elof Åkesson, Bertil Pfannenstil och Åke Petzäll.

---

²⁰ En liknande förklaring har framförts av Wolf Lepenies (1988:194–195) när det gäller den samtida engelska sociologin.

Vad jag vill visa med dessa punktvisa nedslag är att det finns en relativt obruten svensk socialvetenskaplig tradition från Segerstedt över svensk filosofi, paret Myrdal, det statliga utredningsväsendet, Gustaf Steffen, Lorénska stiftelsen och bakåt i tiden till Tabellverket – utan att för den skull förringa de uppenbara skillnader som trots allt föreligger mellan Steffens och Segerstedts respektive sociologier. Därmed vill jag också ha sagt att den svenska sociologins historia inte är riktigt så diskontinuerlig som den kan synas.

Referenser

Otryckta källor

- Göteborgs universitetsbibliotek, Gustaf Steffens papper: Brev från Georg Simmel.
Karolinska institutets bibliotek och informationscentral, Stockholm, Axel Keys manuskriptsamling 667:53 a–e: Brev från Gustaf Steffen till Gösta Mittag-Leffler tillsammans med brev från Mittag-Leffler till Key.
Kungliga Biblioteket, Gustaf Edvard Klemmings samling Ep K3:11: Brev från Gustaf Steffen.
Stockholms Stadsarkiv, Stockholms Rådstufvurätts protokoll år 1886 1:sta del. 1:sta afd., 390 ff: Viktor Loréns testamente.

Tryckta källor

- Allardt, E. (1993) »Scandinavian Sociology and its European Roots and Elements», s 119–140, i Nedelmann, B. & Sztompka, P. (red) *Sociology in Europe: In Search of Identity*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- , Lysgaard, S. & Bøttger Sørensen, A. (1988) *Sociologin i Sverige: Vetenskap, miljö och organisation: Utvärdering av svensk sociologi*. Stockholm: HSFR och UHÄ.
- Asplund, J. (1979) *Teorier om framtiden*. Stockholm: Liber Förlag.
- (1985) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm: Liber Förlag.
- (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Berónius, M. (1994) *Bidrag till de sociala undersökningarnas historia – eller till den vetenskapliggjorda moralens genealogi*. Stockholm: Symposion.
- Boalt, G. & Abrahamsson, B. (1977) »Swedish Sociology: Trends and Prospects», *Current Sociology*, 25, s 101–125.
- Burrow, J.W. (1989) »Coherence and Specialization in the Social Sciences in the Early Twentieth Century», s 17–32, i Harbsmeier, M. & Larsen, M.T. (red.) *The Humanities between Art and Science: Intellectual Developments 1880–1914*. Copenhagen: Akademisk Förlag.

- Carlson, B. (1995), »Gustaf Steffen i Tyskland, 1883–1887», s 116–128, i *De institutionalistiska idéernas spridning: Tyska historiska skolan, amerikansk institutionalism och svenska ekonomers utlandsstudier*. Stockholm: SNS Förlag.
- Edholm, E. af (1981) »Inledning», s 9–48, i Simmel G., *Hur är samhället möjligt och andra essäer*. Göteborg: Korpen.
- Eliasson, S. (1982) *Bilden av Max Weber: En studie i samhällsvetenskapens sekularisering*. Stockholm: Norstedt.
- Eriksson, I. (1994) »Den svenska sociologins dolda historia – fallet Gustaf Steffen», *Sociologisk Forskning*, 31 (3), s 44–56.
- Eyerman, R. (1989) »Modernitet och sociala rörelser», s 353–375, i Bergryd, U. (red.) *Den sociologiska fantasin – teorier om samhället*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- & Jamison, A. (1992) »Varför är svensk sociologi så amerikansk?», *Tvärsnitt*, 14 (4), s 34–45.
- Fridjonsdottir, K. (1987) »Den svenska sociologin och dess samhälle», s 250–283, i Fridjonsdottir, K. (red.) *Om svensk sociologi: Historia, problem och perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Gullberg, A. (1972) *Till den svenska sociologins historia*. Stockholm: Kriterium.
- Hedén, E. (1921) *Strindberg: En ledtråd vid studiet av hans verk*. Stockholm: Bokförlaget Nutiden.
- Hirdman, Y. (1989) *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Hughes, H.S. (1958) *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought 1890–1930*. Brighton: Harvester Press, 1988.
- Johannisson, K. (1988) *Det mätbara samhället: Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm: Norstedts.
- Karlsson, S.O. (1993) *Arbetsfamiljen och Det nya hemmet: Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*. Stehag: Symposion.
- Key, E. (1895) *Individualism och socialism: Några tankar om de få och de många*. Studentföreningen Verdandis småskrifter 55. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Klackenberg, H. (1931) *Studier i Steffens sociologi med särskild hänsyn till Bergsons filosofi*. Lund: stencil.
- Lagercrantz, O. (1979) *August Strindberg*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1982.
- Lepenes, W. (1985) *Die Drei Kulturen*. Eng. övers. *Between Literature and Science: the Rise of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Liedman, S.-E. (1983) *Motsatsernas spel: Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*. Malmö: Arkiv.

- Lilliestam, Å. (1960) *Gustaf Steffen: Samhällsteoretiker och idépolitiker*. Göteborg: Akademiförlaget Gumperts.
- Lindberg, B. & Nilsson, I. (1996) »Samhällsvetenskaperna», s 178–208, i *Göteborgs universitets historia I: På högskolans tid*. Göteborg: Rektorsämbetet, Göteborgs universitet.
- Mazlish, B. (1989) *A New Science: The Breakdown of Connections and the Birth of Sociology*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Nilsson, I. (1989) »Einar Tegen och tidig svensk sociologi», s 58–71, i Nybom, T. (red.) *Universitet och samhälle: Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll*. Stockholm: Tiden.
- Nilsson, J.O. (1994) *Alva Myrdal: En virvel i den moderna strömmen*. Stockholm: Symposion.
- Nowotny, H. (1991) »Knowledge for Certainty: Poverty, Welfare Institutions and the Institutionalization of Social Science», s 23–41, i Wagner, P., Wittrock, B. & Whitley, R. (red.) *Discourses on Society: The Shaping of the Social Science Disciplines*. Dordrecht, Boston & London: Kluwer Academic Publishers.
- Qvarsell, R. (1993) »Den svåra vetenskapen: Om försök och misslyckanden i human- och samhällsvetenskapernas historia», *Thule: Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok*, s 69–79.
- Reiss Jr., A.J. (1968) »Sociology: The Field», s 1–23, i Stills, D.L. (red.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Free Press.
- Sandblad, H. (1961) »Åke Lilliestam, Gustaf Steffen, samhällsteoretiker och idépolitiker» (rec.), *Lychnos: Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok*, s 276–279.
- Segerstedt, T. (1987) »Svensk sociologi förr och nu», s 11–20, i Fridjonsdottir, K. (red.) *Om svensk sociologi: Historia, problem och perspektiv*. Stockholm, Carlsons.
- SOU 1946:74. *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m.m. avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén*.
- Steffen, G.F. (1889) *Den industriella arbetarfrågan: Nutidens förnämsta sociala spörsmål*. Studentföreningen Verdandis småskrifter II. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- (1890) »Den nya riktningen inom Englands nationalekonomi», *Finsk tidskrift*, XXIX (Senare halfåret), s 3–18.
- (1891) *Normalarbetsdagen*. Studentföreningen Verdandis småskrifter 33. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- (1895) *Studier öfver Lönsystemets Historia i England I*. Skrifter utgifna af Lorénska stiftelsen II. Stockholm: Köörsners Boktryckeri-Aaktiebolag.
- (1896) »Några tankar om sociologien», s 135–155, i *Vintergatan: Samling af texter på vers och prosa*, utgifven af Sveriges Författarförening. Stockholm: Norstedts.

- (1899) *Studier öfver Lönsystemets Historia i England II*. Skrifter utgifna af Lorénska stiftelsen 16:1–3. Stockholm: Samson & Wallin.
- (1900) *Lönarbetaren och samhället: Studier öfver sociala utvecklingstendenser med särskildt afseende på engelska förhållanden under det senaste halfsekleet*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- (1905) *Sociala studier: Försök till belysning af nutidens samhällsutveckling II*. Stockholm: Hugo Geber.
- (1907) *Sociologien, dess föremål och problem*. Stockholm: Aktiebolaget Ljus.
- (1910–11) *Sociologi: En allmän samhällslära I–IV*. Stockholm: Hugo Geber.
- (1918–20) *Världsåldrarna: Samhällets och kulturens allmänna utveckling I–III*. Stockholm: Hugo Geber.
- Strindberg, A. (1889) *Bland franska bönder: Subjektiva reseskildringar*. August Strindbergs samlade verk 23. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1985.
- (1889) »Hjärnornas kamp», s 24–49, i *Vivisektioner*, August Strindbergs samlade verk 29. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1985.
- Sörlin, S. (1994) *De lärdas republik: Om vetenskapens internationella tendenser*. Malmö: Liber-Hermods.
- Thomasson, C.-G. (1962) »Gustaf Steffen: En säregen gestalt i svensk lärdomshistoria», *Statsvetenskaplig Tidskrift*, s 379–307.
- Thörnberg, E.H. (1925) »Om sociologiens historia och uppgift», *Tiden*, s 182–202.
- Wagner, P. (1991) »Science of Society Lost: On the Failure to Establish Sociology in Europe during the 'Classical' Period», s 219–245, i Wagner, P., Wittrock, B. & Whitley, R. (red.) *Discourses on Society: The Shaping of the Social Science Disciplines*. Dordrecht, Boston & London: Kluwer Academic Publishers.
- & Wittrock, B. (1991) »States, Institutions, and Discourses: A Comparative Perspective on the Structuration of the Social Sciences», s 331–357, i Wagner, P., Wittrock, B. & Whitley, R. (red.) *Discourses on Society: The Shaping of the Social Science Disciplines*. Dordrecht, Boston & London: Kluwer Academic Publishers.